

Ilarie Voronca – poet între două culturi

Cipriana-Manuela FRĂȚILĂ-NICHITA
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași

Rezumat

În această comunicare ne propunem să realizăm o incursiune în viața și opera scriitorului român de expresie franceză Ilarie Voronca, având drept corpus vizat volumul Interviuul. Motivația temei noastre constă în faptul că opera lui Ilarie Voronca se află printre cele mai importante repere din avangarda românească. Totodată, el este inclus în grupul scriitorilor români de expresie franceză care au avut o influență puternică asupra culturii europene. Dintre aceștia menționăm : Elena Văcărescu, Martha Bibescu, Panait Istrati, Emil Cioran, Vintilă Horia, Tristan Tzara, Eugen Ionescu, etc. Ilarie Voronca se numără printre scriitorii care au ales să scrie nu numai în limba maternă, ci și în cea de adopție: franceza, acesta mutându-se definitiv în capitala Franței în a doua parte a vieții.

Cuvinte cheie

literatură, expresie franceză, avangardă, cultură europeană, fantastic.

1. Introducere

Ilarie Voronca (nume original Eduard Marcus, n. 31decembrie 1903, Brăila - d. 8 aprilie 1946, Paris) a fost un poet român de avangardă, promotorul revistelor *75 HP* și *Integral* și al mișcării integraliste. A mai semnat sub pseudonimele Alex Cernat și Roneiro Valcia. Urmează în orașul natal școala primară și cele dintâi clase secundare la liceul „Nicolae Bălcescu,, apoi cursurile Facultății de Drept din București, luându-și licența în 1924. Începând din 1926 face studii de drept la Paris. Începuturile literare ale lui Ilarie Voronca sunt legate de activitatea cnaclului *Sburătorul* al lui Eugen Lovinescu și de revista acestuia, *Sburătorul literar*, unde și debutează în 1922 cu versuri simboliste influențate de George Bacovia și de lirismul melodios și maladiv al lui Camil Baltazar. Debutează în 1923 cu placheta *Restriști*, acolo unde publică o poezie de atmosferă, care transcrie tristețile și deznădejdea omului condamnat la existența cenușie a orașelor de provincie. Aproape nimic din tonalitatea și sistemul imagistic al acestor poezii, în afara tentației asociațiilor insolite, nu anunță viitoarea evoluție a poetului, caracterizată prin extrema receptivitate față de doctrinele avangardiste.

Principalele sale opere sunt *Ulise, Patmos și alte șase poeme, Plante și animale. Terasa, Brățara nopților, A doua lumină, Zodiac, Invitație la*

bal, Incantații, Act de prezență, Petre Schlemihl, Mic manual de fericire perfectă, etc. unele dintre volume fiind traduse și în franceză.

Criticul Constantin Ciopraga menționează în volumul *Amfiteatru cu poeți* că Voronca a publicat treisprezece plachete direct în franceză, câte două-trei pe an, acest lucru confirmând o productivitate galopantă.⁷⁹

Ritmul publicării plachetelor de versuri este foarte susținut și el nu încetinește nici după stabilirea poetului în Franța în 1933, de unde păstrează legături strânse cu viața literară din România. Din 1936 creația sa aparține spațiului literar de adopție: *L'Apprenti fantôme* (1938), *Beauté de ce monde* (1940), *Arbre* (1942), etc. Va participa la mișcarea de rezistență din Franța, ca scriitor și luptător. În 1946 face o vizită în țară, unde este întâmpinat cu un entuziasm general. La 8 aprilie în același an la Paris se sinucide, în timp ce lucra la *Manualul perfecte fericiri*.⁸⁰

Principalul critic literar român al lui Voronca este Ion Pop, acesta realizând volumul *A scrie și a fi. Ilarie Voronca și metamorfozele poeziei* dedicat poetului în care a însumat ideile sale cu privire la opera acestuia. Pop îl consideră pe Voronca un adevărat „seismograf”, al epocii, niciodată încremenit.

Criticul francez Cristophe Dauphin a publicat un volum numit *Ilarie Voronca, le poète intégral*, subliniind că originalitatea poeziei lui Voronca vine tocmai din capacitatea acesteia de a nu ne aminti de nimeni, de a nu se referi la cineva dispărut, dar nici în viață, vine din capacitatea ei de a fi umană, generoasă și entuziastă, așa cum rareori se întâmplă în istoria literaturii.⁸¹

Cu toate acestea, numele „Voronca”, nu e totuși unul de circulație în literatura franceză, posteritatea lui fiind precară.⁸²

De aceea, se pune întrebarea: de ce a ales Voronca să scrie în franceză și să locuiască în Franța? Care a fost motivația din spatele scrisului său? Încercăm să răspundem la aceste întrebări în continuare.

2. Interviu

Motivul pentru care ne-am oprit la volumul *Interviul* este faptul că acesta reprezintă un exemplu elocvent, numărându-se printre operele de referință ale lui Ilarie Voronca. Cartea face parte din cele publicate în limba franceză spre sfârșitul vieții, pentru ca mai apoi să fie tradusă în limba

⁷⁹Constantin Ciopraga – *Amfiteatru cu poeți*, Ediția a II-a revăzută, Editura Princeps Edit, Iași, 2002, p. 470

⁸⁰www.wikipedia.ro

⁸¹<https://petrisure.wordpress.com/2011/07/07/ilarie-voronca-christophe-dauphin/>

⁸²Constantin Ciopraga, *op. cit.*, 471

română. *Interviul* face parte dintr-o etapă distinctă a operei lui Voronca, atunci când acesta s-a stabilit în Franța, în 1933.

Volumul este un poem inedit în proză, dar nu un roman convențional de tip realist, format din 26 de capitole scurte, publicat în limba franceză cu doi ani înaintea morții autorului.

În prefața volumului criticul Ion Pop realizează o incursiune în proza lui Voronca, subliniind că acesta abandonează latura programatică și eseistică în favoarea poemului în proză. În *Interviul*, personajul principal, Domnul Vaillant, este purtat într-un univers fantasmagoric de către Creator cu un scop precis: acela de a se iniția în tainele creației. Circumstanțele în care are loc acțiunea sunt extraordinare, iar evenimentele se succed într-un ritm uimitor.

În nota sa introductivă, Barbu Brezianu menționează faptul că este vorba despre ultimul text, publicat la Mayenne în 1944, cu un tiraj redus și care a avut nevoie de o autorizație specială pentru a putea trece de cenzură. În România, Colomba Voronca, soția scriitorului, a permis publicarea acestei opere, fiind tradusă din limba franceză.

Astfel, Ilarie Voronca este un reporter care are misiunea de a lua un interviu unui sculptor celebru. Acest al doilea personaj care este descoperit cititorului este, fără îndoială, Constantin Brâncuși, dar acest lucru nu este sigur decât la sfârșit. Textul este de fapt rezultatul mutual și fantasmagoric al unei relații reale dintre două personalități, Ilarie Voronca și Constantin Brâncuși, fiind cunoscut faptul că sculptorul a realizat trei desene pentru volumul *Plante și animale*. După Barbu Brezianu, gestul său nu a fost niciodată repetat pentru un alt scriitor, ceea ce ne dă certitudinea unei relații profunde și speciale între cei doi artiști.

Așadar, Brâncuși este văzut precum un fel de „creator,, care știe tot și care însoțește poetul pe parcursul traseului său inițiat, prezentându-i o lume magică. De asemenea, structura introducerii este în proză și, apoi, în versuri. Scriitorul pregătește cititorul, menționându-i faptul că urmează o aventură extraordinară trăită de el însuși și pe care o va arăta doar persoanelor care deschid cartea sa.

Astfel, poetul întreprinde o călătorie într-o țară îndepărtată pentru a realiza un interviu. Autorul nu precizează numele țării, dar credem că este vorba despre Franța, cu capitala sa, Parisul. Tot ceea ce provenea din domenii precum artele, moda, iubirea sau reformele sociale era influențat de viața trepidantă a acestui oraș. Elementele care dau detalii prețioase în ceea ce privește locul concret sunt: *o țară despre care se vorbea cu venerație*⁸³ și faptul că *orașul se întindea pe ambele maluri ale unui fluviu larg*.⁸⁴

⁸³Voronca, Ilarie, *Interviul*Unsprezece povestiri*, Editura Cartea Românească, 1989, p. 29

⁸⁴*Idem*, p. 30

În primul capitol, Voronca nu indică numele personajului principal. Avem un text care se adresează la persoana întâi. Autorul vede un Paris imens învăluit într-o *ceață înstelată*⁸⁵, cu bulevarde largi pline de lumini și foarte somptuos. El remarcă de asemenea frumusețea incredibilă a femeilor și este încântat de spectacole și de muzica inedită. Artistul vine în contact cu o efervescență care ascundea de fapt un trecut fastuos. Orașul este văzut ca o *plantă care se ramifică cu flori care năpădesc precum o spumă*⁸⁶, toate elementele sale așteptând un vizitator curios să le descopere.

Astfel, întâlnirea cu *creatorul, sculptorul munților*⁸⁷ este surprinzătoare. Ultimul său proiect era neobișnuit: *ultimul său proiect măreț (...) era acela de a dăltui din cel mai înalt munte al planetei, o uriașă statuie a omului*. Creatorul locuia într-o vilă situată într-o mică insulă din mijlocul fluviului care se lărgea acolo foarte mult.⁸⁸ Autorul traversează fluviul cu ajutorul unui luntraș, totul fiind un amestec de lumini și de umbre. Numele personajului principal, ziaristul, apare acum și este simbolic: *Domnul Vaillant*⁸⁹, acest cuvânt însemnând în limba franceză „curajos, viteaz”.

Când vorbim de temporalitatea incursiunii spirituale, aceasta este labirintică, întotdeauna îndreptată spre trecut: *totul se petrecea cu trei sau patru sute de ani înainte de a fi văzut eu lumina zilei*.⁹⁰ În același timp, apar numeroase elemente misterioase: uși întredeschise care se tânguiau, personaje stranie și un grup de oameni care ieșea în curtea vilei, mergând cu capul înclinat, ca niște servitori; totul era învăluit într-o lumină crepusculară, pe pereți erau atârinate săbii vechi, case de păianjen erau peste tot, iar casa părea goală. Reporterul era așteptat de către sculptor. Atelierul său era spațios, având împrăștiate peste tot eboșe și bucăți de piatră.

Obiectele păreau animate: *jucării de copil se învecinau cu mașini de cusut, cu trompete ruginite, tobe sparte la mijloc, pupitre de școlari, cu instrumente muzicale ca niște guri știrbe*.⁹¹

Legătura între creator și creația sa devine un leitmotiv al întregului text. Astfel, un accent aparte este pus pe legătura dintre procesul de creație al sculptorului și geneza lumii. Brusc, vocea lui Brâncuși devine cea a unui amfitrion care a cioplit munți, râuri și lacuri *ca niște mari oglinzi presărate pe suprafața pământului*.⁹²

⁸⁵Idem, p.30

⁸⁶Idem, p.30

⁸⁷Idem, p. 32

⁸⁸Idem, p. 32

⁸⁹Idem, p. 33

⁹⁰Idem, p.34

⁹¹Idem, p. 35

⁹²Idem, p. 37

Prin urmare, sculptorul îi arată jurnalistului *măinile lui aspre, cu degete scurte de chirurg*.⁹³ El mărturisește starea sa de spirit și conștiința sa artistică față de lucrurile create în cele șapte zile: pământul, apele, lumina, oamenii și animalele. Acest alchimist al genezei poartă în sine o ruptură cu realitatea oamenilor care nu știu cum să îi interpreteze sculpturile. Acesta este un alt aspect care ne arată că oamenii nu știu cum să înțeleagă efortul său artistic. Romancierii, dramaturgii, poeții au avut același destin, mărturisește creatorul. Și, la final, toți au fost de fapt uitați. Nimeni nu a observat parcursul său și evoluția gândurilor sale. Frumusețea acestei lumi este aproape ireală, dar în același timp ea a rămas în stadiul de eboșă pentru creator. Autenticitatea acestei lumi nu a transformat ignoranța oamenilor în bucurie pentru că ei nu au văzut realitatea sublimă a operei în ea însăși. Iată de ce, creatorul devine furios și provoacă furtuni năpraznice asupra acestei ființe de lut. Scopul său a fost ca oamenii să vadă creația sa sacră: *strălucirea stelelor, cutezanța munților*.⁹⁴ Dar oamenii nu au înțeles semnele date de sculptor lumii, fiind nepăsători și mândri. Consecința iremediabilă a fost indiferența lui Dumnezeu care a refuzat să îi însoțească în continuare pe oameni pe drumurile lor.

Artistul dă detalii surprinzătoare jurnalistului: *lătratul l-am făcut înaintea câinilor, parfumul înaintea florilor, frigul, înaintea zăpezii, dogoarea, înaintea flăcării. Erau doar niște încercări*.⁹⁵ Forma a reprezentat o altă problemă pentru creator întrucât acesta nu era hotărât cui să îi aparțină fiecare: *furnica, de pildă, avea la început forma și dimensiunile calului. Câteva dintre aceste încercări mi-au scăpat din mâini și au zbughit-o în adâncul mării. Scafandrii întâlnesc uneori asemenea stranii lighioane cu aripi de pasăre și labe de mamifer*. (...) ⁹⁶

Voronca vede de asemenea forme fără conținut și simte prezența unor personaje dintr-o altă dimensiune care aduc neliniște. Autorul are impresia că se află în atelierul unui fabricant de jucării.

În profunzime mistica poetului este identică cu cea a personajelor sale. În timpul întâlnirii cu creatorul, Voronca își caută identitatea. În această incursiune, creatorul realizează un fel de filozofie a ființei umane, fiind conștient de misiunea sa în viața domnului Vaillant. Astfel, el dă personajului neinițiat definiția artistului de geniu, a artistului absolut: Dumnezeu.

Căci, cea mai importantă a fost crearea omului. Această temă biblică ne arată o altă perspectivă a unui Dumnezeu indecis. Forma pe care urma să

⁹³Idem, p. 38

⁹⁴Idem, p. 40

⁹⁵Idem, p. 41

⁹⁶Idem, p. 41

o dea omului a pus probleme creatorului: pentru început, el a ales ca omul să aibă *o singură față, un singur nas, un singur ochi, un singur braț și un singur picior*.⁹⁷

Dar, într-un final sculptorul a decis să creeze o ființă cu doi ochi, două urechi, două brațe, două picioare, dar cu un singur chip, o persoană care este rezultatul uniunii a două creaturi. Astfel, noi găsim aici prezent mitul androginului, o ființă umană mitologică, având în sine o dublă esență. Dumnezeu este mulțumit de această formă, dar este conștient că cele două părți nu sunt întotdeauna omogene. Acesta este un alt motiv pentru care omul trebuie să se cunoască pe sine însuși, *să devină mai îngăduitor cu aproapele său*⁹⁸, aceasta fiind singura modalitate de a trăi sub semnul dublului și multiplului. Gândurile de satisfacție sunt în contradicție cu atitudinea creatorului pentru că, în realitate, Dumnezeu este *preocupat și mâhnit de soarta umanității și de soarta omului*.⁹⁹ Oamenii speră la o iubire absolută, pe care nu o găsesc niciodată, însă au posibilitatea de a renaște precum pasărea Phoenix: *tânjesc după o dragoste de care nu au parte, inventă o frumusețe ce renaște precum pasărea Phoenix din propria lor cenușă*.¹⁰⁰ Artistul mărturisește că dorința sa ascunsă e aceea de a-l salva pe om de la distrugere. Ziaristul este aproape hipnotizat de vocea lui Brâncuși și face tot ceea ce acesta îi cere. *Vino, îmi spuse creatorul, și l-am urmat afară*.¹⁰¹

Sufletul reporterului devine nostalgic, plin de amintiri magice cu prietenii săi poeți, parcurge anii copilăriei sale, în perioada în care doar *zborul spre lumină*¹⁰² conta, atunci când totul era senin. Astfel, în melancolia sa, apare imaginea părinților și fraților, orașul natal, Brăila, cu ambianța sa provincială. Într-o altă ipostază el se simte un străin, având mii de temeri.

Găsim, de asemenea, numeroase cuvinte-simbol: destinul, visul, amintirea, orașul, marea, timpul, personajul, noaptea, muzica, culorile, vidul, etc. În același timp, în inițierea sa, jurnalistul traversează mai multe vieți, transformându-se în diverse forme: într-un vânt, *un nourăș lipsit de experiență*¹⁰³, o umbră slabă, un ac de ceas, un scurt-circuit, un somn, un lacăt, un calendar, un tunel, o muscă, un copac, o aromă, un miros de lemn, etc. Astfel, *mitul reîncarnării* este prezent și ne oferă alte indicii cu privire

⁹⁷ *Idem*, p. 43

⁹⁸ *Idem*, p. 43

⁹⁹ *Idem*, p. 43

¹⁰⁰ *Idem*, p. 44

¹⁰¹ *Idem*, p. 50

¹⁰² *Idem*, p. 51

¹⁰³ *Idem*, p. 84

la puterea de transformare a unui suflet. Autorul subliniază că este vorba despre predestinare în toate aceste forme de existență. Totul se petrecea ca într-un vis și jurnalistul începe să aibă puteri extraordinare, asemănătoare creatorului: *umblam fără să ating pământul. (...) Călcam prin aer ca și cum aș fi călcat pe apă.*¹⁰⁴ După aceasta, sculptorul îi comunică lui Voronca faptul că domnul Vaillant și-a pierdut viața într-un accident de tren, surpriza fiind aceea că a avut chiar posibilitatea să vadă scena. Câteva amintiri sunt scoase la licitație împreună cu alte obiecte ale lui Vaillant.

Toate detaliile sunt astfel metamorfozate și textul pare că face o trimitere subtilă la istoria lui Iona, care este, conform poveștii, înghițit de un pește imens. Tot astfel, există oameni care își sfârșesc viața fără să își împlinească visurile: *în câte unii din noi rămân, atunci când se săvârșesc din viață, câteva speranțe neîmplinite*¹⁰⁵ subliniază Voronca.

În ultimul capitol, autorul speră la o femeie adorabilă și adresează, în mod retoric, o întrebare fundamentală pentru condiția umană: *căzând în genunchi strigai: „Iubire, unde ești tu iubire?”,*¹⁰⁶ continuând cu o concluzie tristă: *zadarnic întind mâinile. Fiindcă nu mâini întâlnesc, ci arme.*¹⁰⁷ Voronca simte nevoia mâinilor unui frate. El consideră că a devenit o jucărie în mâna unui vrăjitor malefic și își dorește să plece cât mai repede din această capitală blestemată. Jurnalistul părăsește capitala cu un tren și coboară într-o gară în care era o atmosferă de sărbătoare. Brusc, autorul simte prezența morților și a sfinților pretutindeni. Astfel, ei făceau pace cu cei care trăiau. Misiunea de a-l cunoaște pe sculptorul lumii fusese îndeplinită. Acesta realizează că a cunoscut un artist unic, un creator al unei lumi fantastice care se simte foarte singur și uitat. Prezența morților a influențat autorul să înțeleagă mai bine această incursiune și să iubească tot ceea ce i-a fost revelat.

3. Concluzii

Autorul a scris opera în limba franceză, considerând că poate exprima mai bine ceea ce dorea să transmită, volumul *Interviul* vorbind în special despre condiția marginală a artistului de geniu. Cu toate acestea, temele literare sunt numeroase, printre acestea numărându-se singurătatea, iubirea, precaritatea condiției umane, toate fiind incluse într-un univers fantastic plin de lumini și umbre.

Cultul iubirii este văzut de asemenea ca oscilant, între agonie și extaz, între război și pace. Sentimentul este aproape inuman, singura

¹⁰⁴ *Idem*, p. 123

¹⁰⁵ *Idem*, p. 129

¹⁰⁶ *Idem*, p. 132

¹⁰⁷ *Idem*, p. 133

referință reală fiind imaginea soției sale, Colomba. De asemenea, el nu uită imaginea mamei sale care a vegheat asupra lui, însă aceasta nu este semnificativă pentru ansamblul textual.

În ceea ce privește relația scriitor-cititori, Brâncuși îl asigură pe poet că va fi uitat cu rapiditate. Jurnalistul era deja conștient de condiția sa față de marele public și acest lucru îl aduce într-o stare interioară de reverie. În postfața cărții, Voronca explică originea acestui interviu metamorfozat: viața unui sculptor celebru, B., *întâlnit cu prilejul expoziției universale din anul 19... , țaran dintr-o țară dunăreană și care ... a exercitat o destul de mare influență asupra artei secolului al XX-lea.*¹⁰⁸ Acest melanj de idei reprezintă oglinda unei *convorbiri secrete dintre un poet și un sculptor.*¹⁰⁹

Astfel, Ilarie Voronca a oscilat toată viața între cele două culturi: română și franceză. În calitate de scriitor francez de origine română, ca autor cu dublă cetățenie, Voronca și-a împărtășit existența și munca între Paris și București. Așadar, în mod paradoxal, publicul român ia contact cu această opera printr-o traducere din franceză. Aceasta este o altă dovadă a faptului că Voronca era impregnat foarte adânc de cultura franceză.

Bibliografie

Corpus:

Voronca, Ilarie, *Interviul * Unsprezece povestiri*, București, Editura Cartea Românească, 1989

Voronca Ilarie, *Act de prezență*, Editura Dacia, Cluj, 1972

Voronca, Ilarie, *A doua lumină*, Editura Minerva, București, 1996

Bibliografie critică:

Balotă, Nicolae *Arte poetice ale secolului XX*, București, Editura Minerva, 1976

Boldea, Iulian, *Symbolism, modernism, tradiționalism, avangardă*, Brașov, Editura Aula, 2002

Călinescu, George *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Ed. Fundațiilor Regale, 1941

Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității*, București, Editura Minerva, 1995

Cernat, Paul, *Avangarda românească și complexul periferiei*, București, Editura Cartea Românească, 2007

Ciopraga, Constantin – *Amfiteatru cu poeți*, Ediția a II-a revăzută, Editura Princeps Edit, Iași, 2002

¹⁰⁸ *Idem*, p. 140

¹⁰⁹ *Idem*, p. 142

- Crohmălniceanu Ov. S., *Evreii în mișcarea de avangardă românească*, București, Editura Hasefer, 2001
- De Micheli, Mario, *Avangarda artistică a secolului XX*, București, Editura Meridiane, 1968
- Duda, Gabriela, *Literatura românească de avangardă*, București, Humanitas, 1997
- Grigorescu, Dan, *Dicționarul avangardelor*, București, Editura Enciclopedică, 2005
- Mincu, Marin, *Avangarda literară românească*, București, Editura Minerva, 1983
- Mincu, Marin, *Avangarda literară românească (De la Urmuz la Paul Celan)*, Constanța, Editura Pontica, 2006
- Mincu, Marin, *Cvasitratat de/spre literatură (A fi mereu în miezul realului)*, Pitești, Editura Paralela 45, 2009
- Pop, Ion, *Avangarda în literatura română*, București, Editura Minerva, 1990 (ediția a doua, București, Editura Atlas, 2000)
- Pop, Ion, *La Réhabilitation du rêve, Une anthologie de l'avant-garde littéraire roumaine*, Ed. Maurice Nadeau-ICR-EST, Paris-Bucarest, 2006
- Pop, Ion, *A scrie și a fi. Ilarie Voronca și metamorfozele poeziei*, București, Editura Cartea Românească, 1993 (Ediția a II-a, Editura Cartea Românească, 2007)
- Pop, Ion, *O introducere în avangarda literară românească*, București, Institutul Cultural Român, 2007
- Tănase, Stelian, *Avangarda românească în arhivele siguranței*, Iași, Polirom, 2008
- Zalis, Henri, *O istorie condensată a literaturii române 1880-2000*, vol. I, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2005
- Dicționare:**
- Dicționarul General al Literaturii Române*, vol.VII, T-Z, Editura Univers Enciclopedic, Academia Română, București, 2004
- Dictionnaire des Genres et notions littéraires*, Éd. Encyclopaedia Universalis et Albin Michel, Paris, 1997
- Gheerbrandt, Alain et Chevalier, Jean, *Dictionnaires de symboles, Mythes, Rêves, Coutumes, Gestes, Formes, Figures, Couleurs, Nombres*, Paris, Robert Laffont, 1969
- Grigorescu, Dan, *Dicționarul avangardelor*, Editura Enciclopedică, București, 2005.